

РОЗДІЛ 10 ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 821.09-312.4

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.47.34>

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ В АНГЛІЇ ТА ЇЇ РЕЦЕПЦІЯ У ФОРМУВАННІ ДЕТЕКТИВНИХ ТВОРІВ

THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF CRIMINAL CASES IN ENGLAND AND ITS INFLUENCE ON THE FORMATION OF DETECTIVE FICTION

Кискін О.М.,

*orcid.org/0009-0003-0226-646X**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри англійської філології та зарубіжної літератури
Ізмайльського державного гуманітарного університету*

Розшук та затримання злочинця є пріоритетною справою для будь-якої держави та показником невідворотності покарання, що, в свою чергу, є свідомством ефективності правоохоронної системи та стабільності правопорядку в державі. Коли принцип неминучості кари доповнюється реальною дією, це укріплює віру громади в державні органи та виконує запобіжну роль – утримуючи інших від протиправних дій. Так було у всі часи людської цивілізації. Не менш важливою частиною ходу розшуку та покарання злочинця є процес збирання доказів злочину задля його відтворення для доведення провини. Виділення цієї частини розшукової справи в окремий підрозділ було здійснено тільки з появою особливої державної служби, що мала займатися тільки слідчими діями по відтворенню злочину, пошуками доказової бази та встановленням імені злочинця. Такі відділення були відкриті у провідних європейських державах тільки у XIX столітті. Саме у ті часи з'явилися і спеціалізовані урядовці, що займалися тільки детективною справою, а саме – регенерацією структури та обставин злочину за допомогою збору доказів. Таких людей стали називати детективами. Паралельно із державним карним розшуком формується і приватний спосіб відтворення злочину та виявлення злочинця. Поступово він стає потужним конкурентом державним установам у карному розшуку та доказу злочину. Всі ці процеси знайшли своє відображення у формуванні нового літературного жанру – детективних творів. Їх поява приблизно збігається із становленням та відокремленням детективної справи в окрему державну та приватну структуру.

Результатом даної статті можна вважати аналіз літературної рецепції формування структури карного розшуку як державного, так і приватного в особливому жанрі детективної літератури, розгляд та виявлення характерних рис таких літературних творів та виявлення специфіки відтворення літературного образу державного та приватного детективів, зображення їх взаємних та відмінних відзнак.

Практичним наслідком матеріалів даної статті є використання результатів дослідження на заняттях дослідження детективних літературних творів, як шкільних, так і у вищих навчальних закладах. Також можливе проведення інтегрованих уроків з історії, юриспруденції та зарубіжної літератури.

Ключові слова: рецепція (авторська), злочин, злочинець, правоохоронець, карний розшук, докази, детектив (державний та приватний).

The search for and apprehension of criminals is a priority for any state and serves as an indicator of the inevitability of punishment, which, in turn, attests to the effectiveness of the law enforcement system and the stability of the rule of law within the state. When the principle of the inevitability of punishment is backed up by real action, it strengthens the community's faith in state authorities and acts as a deterrent – preventing others from committing unlawful acts. This has been the case throughout the history of human civilisation. An equally important part of the process of investigating and punishing a criminal is the collection of evidence of the crime in order to reconstruct it and prove guilt. The separation of this part of the investigative process into a distinct unit was only realised with the emergence of a specialised state service tasked solely with investigative activities to reconstruct the crime, gather evidence and identify the offender. Such departments were established in leading European states only in the 19th century. It was during this period that specialised officials emerged who dealt exclusively with detective work, namely the reconstruction of the structure and circumstances of a crime through the collection of evidence. Such people came to be known as detectives. In parallel with state criminal investigation, a private method of reconstructing crimes and identifying criminals also developed. Gradually, it has become a formidable competitor to state institutions in criminal investigation and the establishment of guilt. All these processes have been reflected in the emergence of a new literary genre: detective fiction. Its emergence roughly coincides with the establishment and separation of detective work into distinct state and private structures.

The outcome of this article can be considered to be an analysis of the literary reception of the formation of the structure of criminal investigation, both state and private, within the specific genre of detective literature; an examination and iden-

tification of the characteristic features of such literary works; and an exploration of the specific ways in which the literary image of state and private detectives is portrayed, highlighting their similarities and differences.

A practical application of the material in this article is the use of the research findings in classes analysing detective fiction, both in schools and in higher education institutions. It is also possible to conduct integrated lessons covering history, law and foreign literature.

Key words: reception (authorial), crime, criminal, law enforcement officer, criminal investigation, evidence, detective (public and private).

Постановка проблеми. Суто самостійним різновидом літератури детектив постає у столітті дев'ятнадцятому, в добу романтичних віянь. Його прямим предтечою прийнято вважати готичний роман, або ж роман жахів, що набрав обрисів під кінець XVIII – на початку XIX століття. На батька канонічного детективного стилю величають американця Едгара Аллана По (англ. Edgar Allan Poe; 1809 – 1849), автора оповідань «Вбивство на вулиці Морг» (англ. The Murders in the Rue Morgue; 1841), «Тасмниця Марі Роже» (англ. The Mystery of Marie Rogêt; 1842), «Викрадений лист» (англ. The Purloined Letter; 1844). Саме йому належить запровадження схеми протистояння між офіційними органами правопорядку та незалежним розслідувачем у розкритті правопорушення, де останнім здобувається перемога.

На етапі свого формування детективний напрям зазнав вельми значної кількості засуджень: від тотального неприйняття, висміювання, нехтування аж до захвату серед читаючої аудиторії та ґрунтовного вивчення цієї літературної форми на академічному рівні. Подібна суперечка виникла через внутрішню суперечність самого детективу. Актуальний процес корекції загальноприйнятих поглядів у літературній критиці ставить питання про статус детективної літератури, історіографію її еволюції та класифікацію у світовому літературному ландшафті від кінця дев'ятнадцятого до початку двадцятого століть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вважається, що одним із перших теоретиків детективного твору був англійський письменник, філософ та публіцист Гілберт Кіт Честертон (англ. Gilbert Keith Chesterton; 1874 – 1936), якого ще називають «батьком» отця Брауна – приватного детектива, героя численних оповідань автора. У своїх есеях «A Defence of Detective Stories» («Захист детективних історій») та «How to Write a Detective Story» («Як зробити детектив»), надрукованих відповідно у 1901 та 1902 рр. визнаний майстер інтелектуального детективу пропонує наступні домінанти побудови детективного твору: парадоксальний, на перший погляд, злочин, що має, хоча й непередбачуване, але доцільне визначення; його психологічний аналіз у вигляді своєрідної інтелектуальної гри та жартівливу гру із

читачем, розміщаючи відгадку на найвиднішому місці [1].

Як фундацію детективного твору слід відзначити такий собі посібник для авторів-початківців «Написання кримінальної літератури: як зробити злочин окупним» авторки Джанет Лоуренс, яка розкриває основи майстерності, техніку та процедурні деталі детективного твору [2].

Серед вітчизняних досліджень жанру детективу можна назвати дисертацію викладачки кафедри англійської філології Карпатського національного університету ім. Василя Стефаника Т. М. Гуляк «Модифікації жіночого детективного роману у творчості Дороти Сейерс та Ірен Роздобудько» та дослідження сучасного майстра детективних творів А. А. Кокотюхи «Антологія українського детективу».

Гуляк Т. М. Модифікації жіночого детективного роману у творчості Дороти Сейерс та Ірен Роздобудько. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.05 – «Порівняльне літературознавство». – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ, 2019 [3].

Постановка завдання. Дане наукове дослідження є аналізом історії виникнення та формування детективної справи як окремого відділу державного та приватного карного розшуку та художня рецепція цих історичних процесів в особливому жанрі літератури – детективних творах.

Виклад основного матеріалу. Пошукові роботи стосовно злочинця та його взяття під варту – це головне завдання будь-якої країни, а також барометр неминучості відплати, що, своєю чергою, свідчить про дієвість правоохоронних структур та сталість громадського порядку на цій території. Якщо засада невідворотності кари підкріплюється реальною реалізацією, це зміцнює довіру населення до державних інституцій і виконує превентивну функцію – стримуючи інших громадян від неправомірних вчинків. Так склалося крізь усю історію людства. Не менш значущою складовою у процесі розшуку та притягнення винного до відповідальності є етап збору усіх релевантних доказів злочину та доведення

його винуватості. Процедура опитування щодо скоєного правопорушення є етапом, який проводять уповноважені служби задля накопичення, верифікації та аналізу суттєвих фактів, аби встановити істину, розкрити злочин та ідентифікувати причетних осіб. Уся ця діяльність розпочинається після реєстрації відомостей у відповідному державному обліку. Наступною стадією є досудове розслідування або з'ясування обставин, яке завершується або напрямком обвинувального акту до суду, або закриттям цієї справи.

Англійські вчені Кріс Бріггс та Філіпп Р. Шофілд видали у 2020 році фундаментальну працю «Еволюція маноріальних судів у Англії», у якій досліджено процес заснування маноріальних судів, їх функції, види та занепад. За їх свідченням аж до XII століття судова система в Англії була трирівневою, охоплюючи маноріальний (сеньйорів, лордовий) суд, суд графства (який очолював шериф), а також королівський трибунал.

Маноріальні суди, як правило, займалися земельними суперечками у межах маєтку, невеликими крадіжками, випасом худоби на чужих угіддях та іншими сварками між селянами – тобто усім, що не зачіпало «королівського світу» чи королівської власності. Натомість кримінальні справи, такі як грабежі, розбої, вбивства чи браконьерство, підлягали розгляду лише у суді шерифа та королівському суді.

Способи відплати за порушення законодавства варіювалися від грошових стягнень, тілесних покарань (шмагання, кари на стовпі ганьби чи у колодках), таврування, аж до каліцтва (втрата пальців, кінцівок, вуха, носа, ока) чи найвищої міри покарання – смерті. Чітко визначених санкцій за конкретні провини не існувало, тому вироки за однаковий злочин могли суттєво розбігатися, хоча загальні рамкові настанови для винесення вердикту все ж були присутні.

Середньовічне суспільство зазвичай постає у вигляді так званої «богом даної тріади»: лицарство – ті, хто воює (*bellatores*), духовенство – ті, хто молиться (*oratores*), та селянство – ті, хто працює (*laboratores*). Останнє поняття охоплювало як хліборобів, так і мешканців міст (середній прошарок) та торговців. Цей розподіл впливав як на загальний устрій життя, так і на те, які кари чекали на представника тієї чи іншої суспільної верстви.

З повною суворістю закону осіб судили після досягнення віку повної відповідальності (який збігався з віком для одруження): 12 років для дівчат та 14 для хлопців. До підлітків, які не

досягли цього віку, також застосовували різні форми покарань, аж до ампутації кінцівки чи іншої частини тіла, проте смертної кари вони не зазнавали. Щодо дітей, то законне покарання (грошові стягнення, тілесні покарання різками, перебування біля ганебного стовпа) зазвичай зменшували вдвічі, а зовсім малих просто віддавали під опіку батьків та громади.

До жінок, що вчинили злочини, найчастіше застосовували спалення заживо – як правило, така доля чекала за вбивство власного чоловіка. Дітовбивцю розривали на шматки, прив'язавши до чотирьох коней. У випадку помилування страту замінювали каліцтвом, найпоширенішими формами якого були осліплення, відрізання носів, вух та статевих органів, а також відрубання рук і стоп. У багатьох випадках це було обов'язковим елементом вироку. Ця своєрідна «поблажливість» мала на меті залякати не лише через саму смерть, а й через зовнішні зміни: такі каліки ставали живими прикладами невідворотності правосуддя.

Особам шляхетного походження не могли застосовувати принизливі види кар, натомість вони мусили сплатити визначену суму до державної скарбниці. А страта аристократів передбачала виключно відрубання голови, і лише мечем. Винятком була державна зрада, коли дворянина могли позбавити усіх привілеїв і стратити як звичайного простолюдина, тобто через повішення.

Ченців та членів лицарських орденів (госпітальєрів, тамплієрів) не мали права судити цивільні суди; якщо їх заарештовували, то для розгляду справи мали передати церкві або командувачу ордену.

За правопорушення, скоєне рабом, якщо воно не було тяжким і відбулося поза межами маєтку (тобто поза юрисдикцією лорда), відповідальність ніс власник. Зазвичай це обмежувалося сплатою штрафів [4].

Як можна побачити з вищезначеного у Середні вікі функції розслідувача та судді майже не відрізнялися, їх могла виконувати одна людина, якою був королівський призначенець – шериф.

Перші літературні згадки про розслідування злочинів з'являються одночасно із першими історичними відомостями про людські відносини. Якщо простежити історичні факти, що розповідають про перші кримінальні явища, то вони неодмінно супроводжуються літературними оповідками про них. Так, можна вважати, що найдавніші відомості про розслідування з'являються у біблійних міфах про царя Соломона, де він дізнається про справжнє та вигадане материнство. Наповнені розгадуванням різноманітних таєм-

ниць казкові оповідання збірки «Тисяча і одна ніч». Але, таких історій, в яких постає образ людини, що займається безпосередньо розплітанням кримінальних злочинів через збір доказів у давній літературі ще не має. І це не дивно, бо і в реальній історії людства таких фактів у давнині не зафіксовано.

Можливо одним із перших літературних пам'ятників, де зображується герой, схожий на детектива, є філософська повість «Задіг, або Талан» (фр. *Zadig ou la Destinée*) французького письменника Вольтера, справжнє ім'я якого Франсуа-Марі Аруе (фр. *Voltaire, François Marie Arouet*; 1694 – 1778), що була надрукована у 1747 році. Головний герой твору – розсудливий, чеснотливий та знаючий муж, котрий, попри всі свої чесноти, невпинно наражається на несправедливість та жорстокі життєві ляпаси. Задіг уперше в світовій літературі застосовує принцип дедукції, а саме логіку та спостережливість для розкриття таємниць (наприклад, у знаменитому розділі, де він описує собаку та коня, яких ніколи не бачив).

І вже цей перший прообраз приватного детектива був зображений автором як уособлення розсудливості, виваженості, просвітницьких ідей та протиставлений суспільству, що вирізняється крайньою упередженістю, забобонністю, недалекоглядністю та жорстокістю.

Задіг – знатний вельможа, що живе у стародавньому Вавилоні. Всім було зрозуміло, що вся ця обстановка, в якій живуть герої повісті Вольтера, це загалом декорації сучасного світу. Ось він живе у стародавньому Вавилоні, при дворі, а він придворний, він улюбленець долі царя.

Пропадає кінь та собака, що належать царській родині. Ніхто їх не може знайти. А Задіг так докладно описує обох тварин, що всі одразу приходять до висновку, звичайно ж, він їх викрав. Звідки він може це знати? І коли його заарештовують, він пояснює, що сталося. Він говорить своїм суддям: «Зорі справедливості, безодні знання, дзеркала істини, ви, що маєте вагу олова, твердість заліза, блиск діамантів і дуже подібні до золота, – раз дозволено мені говорити перед цими високо-славними зборами, то присягаюся Оромаздом, що я ніколи не бачив ні шановної королівської суки чи священного коня короля над королями. Ось що зі мною сталося: я прогулювався поблизу невеличкого ліска, де потім зустрів шановного євнуха й славного єгермейстера. Я побачив на піску сліди якоїсь тварини і легко вирішив, що це сліди маленького собаки – легенькі й довгі борозенки, відбиті на невеличких горбиках піску поміж слі-

дів від лап. Я визначив, що це сука, і соски у неї витягнені, отже, вона недавно привела цуценят. Інші, дечим одмінні, сліди, що ввесь час ніби зрізували піщану поверхню обабіч передніх лап, доводили мені, що в неї дуже довгі вуха; а помітивши, що одна лапа весь час менше виривала пісок, ніж три інші, я зрозумів, що сука нашої великої королеви, наслідуюсь сказати, трохи крива». Бібліотека української літератури [5]. Такі розсудливі докази вражають судей, які хочуть дізнатися і про те, як герой розпізнав про долю царського коня. І Задіг їм відповідає: «А щодо коня короля над королями, то знайте, що, прогулюючись дорогою в цьому лісі, я побачив відбитки кінських підків; усі вони були на однаковій віддалі. Ось, сказав я, кінь, що досконало йде чвалом. На вузькій стежці, футів сім завширшки, був на три з половиною фути від середини дороги праворуч і ліворуч трохи збитий пил з дерев. У цього коня, сказав я, хвіст на три з половиною фути, і, вимахуючи ним праворуч і ліворуч, він позмітав цей пил. Під деревами, що утворювали альтанку п'ять футів заввишки, я побачив недавно опале з гілок листя і зрозумів, що кінь торкнувся їх і що, виходить, він у п'ять футів заввишки. Щодо його вудил, вони повинні були бути з золота двадцять третьої проби, бо шишки потерлися об камінь, у якому я розпізнав кремій і на якому я зробив пробу. І нарешті, по слідах, які лишилися від його підків на камені іншої породи, я зробив висновок, що вони зі срібла одинадцятої проби» [5].

Зрозуміло, Вольтеру треба було показати, наскільки сильний розум Задіга. Він побачив якісь сліди та зробив висновки. Хоча, загалом, тут показано таке дослідження, чи, скажімо, слідство, яке він зробив. Інша річ, що він не міг знайти цих викрадених коня та собаку, він їх і не шукав. Напевно, любителі детективного жанру одразу згадали інший, набагато знаменитий текст, а саме початок твору «Собака Баскервілів» (англ. *The Hound of the Baskervilles*) сера Артура Ігнаціуса Конан Дойла (англ. *Sir Arthur Ignatius Conan Doyle*; 1859 – 1930), де Холмс і Ватсон сидять на Бейкер-стріт і розмірковують. Холмс, як завжди, трошки жартує з Ватсона, відчуває його. Холмс мав відвідувача, який його не дочекався і пішов, але забув свою палицю. І Холмс пропонує Ватсону по тростині визначити, хто був цей чоловік. Ватсон дивиться на тростину, таку велику масивну палицю, і каже, що це, очевидно, був лікар середнього віку, поважний, можливо, вже навіть пішов на спокій. Він працював у лондонській лікарні, і ось йому подарували товариші по службі цю тростину на прощання. Ще якісь

робить висновки, після чого Холмс так, як би, як водиться в нього, поблажливо киває, так-так, який ви молодець. Тільки Ватсон зрадів, як Холмс бере тростину і каже, ну, а тепер я вам розповім.

І по тих же слідах він показує, що це зовсім не поважний літній лікар, а молодий лікар, і живе він не в Лондоні, а живе в провінції. Багато ходить, тому в нього кінчик цієї тростини вже стерся. У нього є собака, яка в зубах носить цю тростину, він її, очевидно, дуже любить, і багато-багато всього іншого. Такі монологи Конан Дойл дуже любив вкладати в уста Холмса, що постійно демонструє його схильність до дедукції. І тут приходить доктор Мортімер зі своїм песиком для того, щоб розповісти їм про прокляття роду Баскервілів. І так усе починається.

Дуже цікаво, що ось ця ниточка від книги XVIII століття до книги XIX потім продовжилася в літературі XX століття, коли знаменитий філософ, лінгвіст, письменник Умберто Еко вирішив, що треба довести читачам, що книги про середні віки і такі інтелектуальні книги теж можуть бути цікавими, то він залишив на час свої наукові дослідження в монастирі, де творяться страшні речі, одне вбивство за іншим.

І сюди прибуває якийсь чернець і його помічник, який все описує, якого звати Атсон, і вони розкручують весь цей страшний заплутаний вузол злочинів. Але на початку там таке іронічне відсилання і до Конан Дойла і до Вольтера, коли біжать ченці, які шукають коня-настоятеля, що загубився. Головний герой описує, що так-так він виглядав, коли ті вражені, він теж пояснює їм, як з різних деталей це визначив. «Гаразд, – відповів я, – а чому саме Гнідий?» «Нехай пошле тобі Дух Святий трохи більше оливи до голови, ніж ти зараз маєш, сину мій! – вигукнув учитель. – Як же інакше ти б назвав коня, якщо навіть великий Буридан, який туж-туж стане ректором у Парижі, не знайшов кращого імені для лепського коня?» [6]. Ну а далі починається зовсім інша детективна історія. Ось така чудова нитка від того часу, коли детективів ще практично не було, на той час, коли вже детективи виявляється пишуть навіть такі суперінтелектуали, як Умберто Еко. Але якщо повернутися у XVIII століття, то ось цей ось жарт Вольтера, він загалом виняток.

XVIII століття подарувало читацькій публіці неабияку кількість оповідань, багато з яких нині, зрозуміло, нудні. У ті часи були справжні хіти, улюблені широкою публікою, і сюжетні лінії там теж вирували подіями. Там діяли персони з поганими намірами, здатні викрасти молоду панночку, прикладом чого служить історія Клариси зі знаме-

нитого роману Семюела Річардсона (англ. Samuel Richardson; 1689 – 1761), або ж претендувати на законне майно, або зберігати якісь свої секрети. Багато всякого там траплялося. Проте бракувало там постаті, здатної методично ці таємниці розкривати та розплутувати. Навіть якщо рецепієнтові у перших рядках подають якусь інтригу – ось, батюшка в обідню перерву отримав послання, розкрив його, і обличчя його зблідло. Читачеві не кажуть, що там написано. Але в ході розвитку історії він незабаром дізнається суть вмісту. Або якщо трапляються якісь лиха, то досить швидко стає ясным, хто цей негідник, який спровокував їх. І найчастіше особистість цього лиходія відома. Він може прикидатися доброчесним, але перебіг подій сам собою швидко його виведе на чисту воду.

З якоїсь причини не було потреби, або просто ще не уявляли собі, що може з'явитися такий детектив, який зуміє все це розплутати. Ближче до кінця XVII століття, скажімо, у другій його половині, відчувається потреба швидше в наявності самих загадок, ніж у тому, хто їх розгадує. Більшість XVIII століття відзначено вірою в силу розуму, що веде до прогресу світу, і переконанням, що міць інтелекту відновить людство, та інші подібні висновки. І тут все видається чітким, ясным, все прораховано, світ улаштований за певними законами, і, здавалося б, загадок тут не повинно бути. Насправді ж, людська натура потребує таємниць. Не дарма ж ці такі розважливі люди XVIII століття постійно велися на розповіді аферистів, на кшталт якогось графа Каліостро та інших, які обіцяли володіння секретом вічної молодості, уміння перетворювати метал на золото, воскресати померлих.

І от, хоча тут ще не з'являється постать детектива, це насправді перший крок. Англійський джентльмен, вельми шанований та заможний пан Горас Волпол (англ. Horace Walpole; 1717 – 1797), депутат Парламенту, не надто зловживав політичною діяльністю, потреби у грошах він не мав, багато подорожував, надзвичайно багато читав. Його вельми цікавило середньовіччя. Що у XVIII столітті було зовсім не у моді. Середньовіччя сприймалося як «темні віки», оце інша річ – античність, Рим, Греція. А от Г. Волпола цікавило середньовіччя. Він об'їздив усю Європу, збирав середньовічні артефакти, вивчав середньовічну архітектуру, влаштував собі садибу, що відтворювала середньовічний замок. Але в ті часи це була така сенсація, що люди спеціально робили гак у своїх мандрах Англією, аби лише потрапити до цього будинку, здобували рекомендаційні листи,

аби відвідати Волпол і побачити його чудернацьке помешкання, де була вежа, де були вітражі.

А ще Г. Волпол написав роман під назвою «Замок Отранто» (англ. *The Castle of Otranto*; 1764) І цей роман також геть не схожий був на те, що зазвичай створювали у XVIII столітті. По-перше, події там розгорталися у добу середньовіччя. По-друге, там відбувалися якісь абсолютно незрозумілі речі. Є там герцог Манфред, він одружує свого сина, сподіваючись на продовження роду, та раптом величезний шолом з гігантською статуєю, що стоїть у їхньому маєтку, падає і вбиває сина. Далі починається надзвичайно складна заплутана історія, адже він сам бажає одружитися з тією, що мала стати нареченою його сина. Якісь незрозумілі події, з'являються дивні, таємничі особи. Поступово все проясняється, хто є хто. Деякі персонажі зовсім не ті, за кого себе видають. Паралельно з цим, тут трапляються численні надприродні явища, з'являються якісь привиди, збуваються пророцтва, давні, як світ [7].

Тобто тут присутні чудеса середньовіччя, що за кілька десятиліть стане цілком буденним, коли романтики описуватимуть це у кожній другій книжці. Цілком зрозуміло, чому цей роман вважається першим готичним романом. Для XVIII століття це було незвично. І тут таємниці, які поволи, не одразу, лише внаслідок певних викриттів, через появу загадкових знаків, одкровень, нарешті розплутуються. Знов-таки, тут немає постаті, яка б ішла слідами всіх цих подій. Герої, звісно, прагнуть з'ясувати, що відбувається. Вони самі між собою це влагоджують. Такого детектива, що прийшов би ззовні, тут немає.

Наступною дуже важливою особою наприкінці XVIII, на початку XIX століття, була неймовірно популярна у всьому світі дама, яку звали Анна Радкліф, або Енн Редкліфф (англ. *Ann Radcliffe*; 1764 – 1823).

Найвідоміший твір Анни Радкліф – це «Таємниці Удольфського замку» (англ. *The Mysteries of Udolpho*; 1794), де натяки на детектив присутні, хоча-то детектив – це не зовсім він. Дія відбувається у фіналі XVI століття. Головна постать, молода, чарівна дівчина Емілі, втратила обох батьків. Спершу вона пережила смерть матері, а потім жила з батьком. І ось батько також відходить у світ інший, залишивши їй чималий статок, який вона отримає, коли досягне повноліття.

А тим часом їй належить перебувати під опікою тітки. Тітка ж одружена з певним італійцем, сеньйором Монтоні, який нібито є знатним аристократом, та одразу видно, що з благород-

ством у нього не все гаразд, і сам він не викликає жодної прихильності. Та Емілі нічого вдіяти не може, мусить оселитися у тітки. В романі можна зустріти і палке кохання, і небажане сватання, і класичний замок у горах із темними коридорами, дивними кімнатами, якісь шелести, шуми, невідома особа, що чомусь томиться там у підземеллі – тобто таке собі моторошне оточення, де напруга постійно зростає. Кінець щасливий, і, безумовно, Емілі воз'єднується зі своїм коханим [8]. Тут, по суті, вже є злочин, або принаймні намір його скоїти – намір позбавити дівчину її майна, намір позбутися власної дружини, – тема, яка знайде своє відображення у великій кількості детективів, скажімо, у творах Агати Крісті. Знову ж таки, відсутній самий детектив, який би усе це розслідував.

Але, вже стає помітною майбутня структура утаємниченості та загадковості, що стане такою характерною рисою англійської літератури.

Також наступний крок, здійснений на шляху до творення детективу, матиме англійське коріння. Наприкінці XVIII століття жив вельми цікавий персонаж на ім'я Вільям Годвін (англ. *William Godwin*; 1756 – 1836). Він був анархістом за переконаннями, літератором, дотримувався думки, що усе лихо походить від держави, від державних устоїв, від державних інституцій. І всіляко він ці інституції засуджував. Йому не подобався й інститут шлюбу, і він жив поза ним аж до кінця XVIII століття. З надзвичайно цікавою, неординарною для того часу жінкою, яку звали Мері Волстонкрафт (англ. *Mary Wollstonecraft*, 1759 – 1797). Вона народжує дівчинку, яку було названо на честь матері. Коли Мері виросте, то вийде заміж за поета Персі Біші Шеллі. І так, Мері Шеллі (англ. *Mary Shelley*; 1797 – 1851) ввійде в історію світової літератури як автор першого науково-фантастичного роману «Франкенштайн, або Сучасний Прометей» (англ. *Frankenstein: or, The Modern Prometheus*; 1818).

В. Годвін, окрім своїх численних суспільних, політичних творів, написав роман із таким довгим, довгим, довгим іменем, як це було введено у XVIII столітті. Зазвичай його називають скорочено «Пригоди Калеба Вільямса» (*Caleb Williams*; 1794). Роман вельми об'ємний, у трьох томах. Його ідея полягала у тому, щоб художньо показати, наскільки погано функціонують усі державні інституції. Суд, слідство, та навіть громадська думка, власність. Ось усе дуже погано. Герой, Каліб Вільямс, потрапляє у скрутні обставини, його обмовляють, несправедливо звинувачують, він опиняється у в'язниці, і з ним стається

купа-купа-купа всього, що демонструє несправедливість суспільства та держави стосовно людини. На початку першого тома трапляється вбивство, у якому звинувачують виключно шляхетну, чудову людину, якій Каліб Вільямс пізніше служитиме. Той блискуче виправдовується, звинувачують зовсім інших людей, яких потім страчують. У наступних главах головний герой роману доволі швидко з'ясовує, що насправді вбивцею був ось цей самий шляхетний пан. Каліб Вільямс намагається розкрити таємницю, яку зберігає його пан. Він переглядає якісь документи, які не повинен дивитися. Тобто, він ніби намагається зібрати певні відомості, а потім робить із цих даних висновок. Абсолютно зрозуміло, він розуміє, хто вбивця. Тобто, тут у мініатюрі він здійснює невелике розслідування. Але поки що дуже мале, і воно губиться у грандіозних роздумах автора про те, як погано влаштовано судочинство у Великій Британії [9].

А далі необхідно повернутися до історичних фактів, бо в Англії відбуваються суспільно-політичні зміни. Протягом сімнадцятого та вісімнадцятого століть влада держави неухильно зміцнюється. Якщо у XVII чи XVIII століттях покарання злочинця являло собою щось на кшталт розкішного, вражаючого видовища, що могло тривати годинами, коли нещасного роздирали на шматки, катували, мучили, то поступово відбувається, з одного боку, укріплення державної могутності, а водночас і гуманізація. Виявляється, уже написано чимало праць, спрямованих проти тортур та смертної кари. І формується розуміння того, що, по-перше, страта не має бути просто святом чи демонстрацією державної сили. Кара повинна полягати у стягненні або позбавленні волі. Карати слід не тіло, а душу. Мішель Фуко (фр. Paul-Michel Foucault; 1926 – 1984) детально виклав усі ці міркування у своєму відомому творі «Наглядати і карати» (фр. Surveiller et punir, англ. Discipline and Punish; 1975). І в нього спочатку моторошні описи страт XVII століття змінюються, можливо, теж не надто присмними, але дивовижними описами різноманітних утопічних проєктів того, як має бути організована в'язниця, де ув'язнені утримуватимуться, скажімо, у повній тиші та мовчанні, аби мати змогу зосередитися на своєму злочині. Або ж навіть якщо смертна кара й збережеться, то нехай це буде момент, коли все місто молитиметься, у церквах дзвонитимуть дзвони, щоб караний відчув каяття. Ідея про те, що необхідно не мучити злочинця, а спонукати його до каяття, до відновлення справедливості – вона стає все більш очевидною та вагомою [10].

І в XIX столітті, у декого раніше, у декого пізніше, з'являється те, що тепер є цілком звичним, – різноманітні поліцейські структури, державні органи, які проводять розслідування. Затримувати злочинців почали й до того, якісь спеціалізовані, слідчі підрозділи, як не дивно, до XIX століття не існували. На початку XIX століття на історичній сцені виникає вельми захоплива постать, яку звать Ежен Франсуа Відок (фр. Eugène François Vidocq; 1775 – 1857). Е. Відок прожив надзвичайне життя. Більшість фактів про його неймовірні пригоди в молоді роки можна дізнатися з його мемуарів, написаних уже на схилі літ. Проживши бурне кримінальне життя, наповнене пограбуваннями та вбивствами, Е. Відок вирішує вступити на службу до правоохоронних органів. З ним відбувається несподіваний поворот. Він дійшов переконання, що лише злочинець здатний побороти злочинність. Адже злочинці, як ніхто, знайомі зі своїм кримінальним світом. У 1811 році він засновує у французькій поліції підрозділ під назвою «Сюрте» (фр. Sûreté, «безпека») для розслідування кримінальних правопорушень. Е. Відок, з одного боку, перетворився на уособлення цієї певної дволикої підступності. Він здійснив колосальний прорив у веденні слідчих справ. Їм була вибудована система збору доказів та показань свідків, їх обробки та подальшого аналізу. У його розпорядженні була картотека злочинців подібно до того, як це буде у Шерлока Холмса. Цілком імовірно, що саме звідси ця ідея прийшла і до А. Конан Дойла. Тобто Е. Відок ввів облік усіх відомих порушників порядку в Парижі, а можливо, і по всій Франції. Він задіяв, ну, як би ми зараз сказали, оперативників під прикриттям, співробітників правоохоронних органів, які виглядали як звичайні перехожі, він використовував таємних інформаторів, він розробляв, можливо, навіть не знаючи самого терміну «криміналістика», безліч методів, які згодом увійдуть до наукової бази. Пізніше Е. Відок відкриває власне приватне детективне бюро. Сама фігура Відока справила значний вплив.

Слідчий – це уособлення державної влади, тієї сили, що змушує, що карає. «Сюрте», зняряддя, засноване Е. Відоком, за ідеєю покликане гарантувати громадянам Парижа безпеку. Так, воно, безперечно, дещо зіпсоване тим фактом, що керує нею экс-правопорушник, натомість ця організація успішно ловить самих злочинців.

А ось у Лондоні, 1829-го, виникає Столична поліція (англ. Metropolitan Police), що функціонує й досі. Створення цього органу ініційовано міністром Робертом Пілем (англ. Robert Peel; 1788 – 1850), який, як відомо, радився з Е. Відоком щодо

належного устрою всієї справи. Ім'я Роберта Піля увічнено у прізвиську англійських полісменів – Боббі, оскільки саме так їх почали називати на честь засновника цієї поліцейської структури. І це було значним проривом у справі протидії криміналу. Проходить ще деякий проміжок часу, і в 1842 році в рамках Metropolitan Police формується Відділ розшуку (Detection Department). Сьогодні ми назвали б це відділом слідства, а можливо, і карного розшуку. Все це справляє сильне відчуття. Тобто люди відчувають себе більшою мірою захищеними. Порівняно з тими стародавніми часами, коли літературними кумирами виступали деякі романтизовані лиходії, маргінали, диваки.

Паралельно із формуванням справи урядового карного розшуку та інспектора-детектива з'явля-

ється і образ приватного сищика, що не залежить від певних уставних процедур та не зв'язаний державною присягою. Це робить його дії щодо розслідування злочину більш вільними та незалежними від поліцейських інструкцій. Що безпосередньо впливає на позитивний хід розслідування злочину, випереджаючи дії державних детективів, які нерідко звертаються до приватних колег за незалежною від державних установ допомогою.

Такий плідний симбіоз можна простежити у творчому доробку Е. По, А. Конан Дойла та А. Крісті. Створені ними пари державного сищика та приватного детектива продовжують збуджувати читачку рецепцію та підкріплюють переконання щодо успішного розкриття криміналу та невідворотності покарання злочинця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Chesterton G. K. How to write a detective story. *G. K. 's Weekly*. 1925. October 17. URL: <https://www.chesterton.org/how-to-write-detective/> (дата звернення: 09.07.2026).
2. Laurence J. Writing crime fiction: making crime pay. Studymates Ltd, 2007. 160 p.
3. Кокотюха А. А. Антологія українського детективу. 2009. URL: <https://bukvoid.com.ua/criminal/2009/08/25/071807.html> (дата звернення: 09.07.2026).
4. Briggs C., Schofield P. The Evolution of Manor Courts in Medieval England, c. 1250–1350: The Evidence of the Personal Actions. *Journal of Legal History*. 2020. Vol. 41, No. 1. P. 1–28. URL: https://pure.aber.ac.uk/ws/portalfiles/portal/31009508/Evolution_of_Manor_Courts_Briggs_and_Schofield_JLH_.pdf
5. Вольтер. Задіг, або Талан. *УкрЛіб: Бібліотека української літератури*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=146> (дата звернення: 09.07.2026).
6. Еко У. Ім'я рози. *УкрЛіб: Бібліотека української літератури*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=160&page=3> (дата звернення: 09.07.2026).
7. Уолпол Г. Уривок із замку Отранто (1764). 2022. URL: <https://url-shortener.me/J539> (дата звернення: 09.07.2026).
8. Редкліфф Е. Уривок із «Таємниці Удольфо» (1794). 2022. URL: <https://url-shortener.me/J537> (дата звернення: 09.07.2026).
9. Вільямс К. Або Речі, як вони є (1794). 2022. URL: <https://url-shortener.me/J53J> (дата звернення: 09.07.2026).
10. Фуко М. Наглядати й карати: народження в'язниці / пер. з фр. П. Таращук. Київ : Основи, 1998. 392 с.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 13.07.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.07.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.08.2026